

verwijst hier kort naar (18), maar associeert de middenschool vreemd genoeg enkel met de Franse en Britse debatten over de eenheidsschool in het interbellum, terwijl het toch veel meer voor de hand liggend zou zijn om te refereren naar de Duitse 'Gesamtschule', het Franse 'collège unique', de Italiaanse 'scola media', de Britse 'comprehensive school', of het Belgische 'Vernieuwd Secundair Onderwijs' — in het kader waarvan overigens in heel het land middensholen werden opgericht.

Naast de structurele onderwijsontwikkeling wordt via leerplanonderzoek ruime aandacht besteed aan de wijze waarop de scholen probeerden hun identiteit te profileren. Vooral het vierde hoofdstuk zal historici zeer boeien want daar hanteert Amsing op voortreffelijke wijze de leerplannen van het vak geschiedenis om de verschillen in de vormingsidealen van de schooltypen te typeren en toont ze aan welke invloed deze vormingsideaalgerelateerde verschillen gehad hebben op de inhoud van de leerboeken geschiedenis.

Amsing hanteert een vlotte pen en weet zelfs droge kost als de bespreking van leerplannen en programma's aangenaam verteerbaar te maken door er een sausje met vele citaten van beleidsmakers, pedagogen en leerkrachten over te gieten. Meer dan voorgaande historisch-pedagogische studies over dit thema schenkt Amsing bijzonder veel aandacht aan actuele 'hot topics' in de historische pedagogiek, zoals genderspecifieke problemen en de professionalisering van de lerarengroep. Via haar onderzoek van leerplannen en leerboeken weet zij bovendien een levensecht beeld te schetsen van de onderwijspraktijk in deze periode. Kortom, een zeer leesbaar boek dat ons een treffend beeld verschaft van de voorgeschiedenis van het nog steeds actuele onderwijspolitieke debat over de eigenheid en verwantschap van de diverse onderwijstypes.

B. Henkens

M. van der Burg, *'Geen tweede boer'. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen in Nederland, 1863-1968* (Dissertatie Wageningen 2002, AAG Bijdragen XLI; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Wageningen Universiteit, Hilversum: Verloren, 2002, 464 blz., ISBN 90 5808 593 7 (WU), ISBN 90 6550 693 4 (Verloren)).

In haar dissertatie probeert Margreet van der Burg een brug te slaan tussen de productiegerichte agrarische geschiedenis zoals die zich met name binnen de Wageningse school heeft ontwikkeld en de vrouwengeschiedenis. In haar ogen impliceerde de keuze voor een sociaal-economische benadering dat de landbouw voor de boerenstand een bestaansmiddel was en geen bestaanswijze. Over het reilen en zeilen op de boerderij kwamen we weinig te weten. Ook de vrouwengeschiedenis had een manco. Zij richtte zich met name op het leven van vrouwen in een stedelijke omgeving, waardoor in de recente geschiedenis van de Nederlandse vrouwenbeweging nimmer gerefereerd werd aan boerinnen, hun voorvecht(st)ers, noch aan initiatieven ter behartiging van hun belangen. De beeldvorming over boerinnen was ronduit negatief. In de ogen van tweede golf-feministen waren boerinnen en plattelandsvrouwen wel de meest conservatieve groep die ze zich konden voorstellen.

Om dit beeld te corrigeren concentreert Van der Burg zich op de ontwikkeling van het specifieke onderwijs voor jonge boerinnen en plattelandsvrouwen: het landbouwhuishoudonderwijs.

Het boek begint met twee hoofdstukken waarin respectievelijk de vraagstelling en de theoretische inkadering uit de doeken worden gedaan. Aan de hand van buitenlandse auteurs wordt ons duidelijk gemaakt dat een moderne, geëmancipeerde boerin niet gelijk stond met een agra-

rische vrouw die bedrijfsarbeid verrichtte. Voor een groot deel van de twintigste eeuw gold het als modern wanneer plattelandsvrouwen zich toelegden op de sociaal-culturele aspecten van de plattelandssamenleving. In de laatste decennia werd hen echter conservatisme verweten omdat zij nalieten te ijveren voor mede-ondernemerschap, een eigen bedrijfstak of een baan buitenshuis. Van der Burg wijst bijvoorbeeld op het werk van de Canadese politicologe L. Calbert die vaststelde dat feminisme te zeer verbonden was aan het politiek bewustzijn en activisme van stedelijke, goed opgeleide vrouwen om het te kunnen toepassen op agrarische vrouwen. Voor het omschrijven van het genderbewustzijn van deze groep introduceerde zij het begrip 'agrarisch feminisme'.

In hoofdstuk 3 komt Van der Burg toe aan het eigenlijke onderwerp van haar studie. Ze begint met een uitvoerige beschouwing over A. M. M. Storm-van der Chijs, de eerste en lange tijd enige vrouw die in de gelegenheid werd gesteld het woord te voeren op de jaarlijkse Landhuishoudkundige congressen. Van der Chijs — volgens Van der Burg 'algemeen erkend als 'wegbereidster' of 'baanbreker' van de eerste feministische golf in Nederland', pleitte op deze congressen meermalen voor arbeid en scholing voor vrouwen, op terreinen 'die harer waardig zijn.' Haar pleidooien werden instemmend toegejuicht en beaamd, maar leidden niet tot actie. Haar optreden is voor Van der Burg aanleiding om uitgebreid stil te staan bij de vrouwelijke aanwezigheid tijdens de congressen. Wat de toegevoegde waarde hiervan is — met name de wijze waarop de dames werden verwelkomd — wordt niet duidelijk. Veel belangrijker voor de ontwikkeling van het vakonderwijs voor boerinnen was het optreden van J. P. Amersfoort, die omstreeks 1880 initiatieven nam om het zuivelonderwijs voor vrouwen van de grond te tillen. Ook hij moest constateren dat de tijd nog niet rijp was.

Via de kortstondige ontwikkeling van het zuivelonderwijs in de jaren 1889-1896 (hoofdstuk 4) zijn we in hoofdstuk 5 aanbeland bij de ontwikkeling van het landbouwhuishoudonderwijs na 1900. Onder invloed van buitenlandse ontwikkelingen kwamen landbouwvoormannen tot de conclusie dat de modernisering van het landbouwbedrijf niet compleet was zonder aandacht voor het huishouden en het economische aandeel van vrouwen. Dit resulteerde in de start van experimentele landbouwhuishoudcursussen en in de oprichting van boerinnenkostscholen in Zuid-Nederland. De cursussen kenden een grote variatie in aantal uren, duur en vakkeninhoud. Niet alleen boerendochters, maar ook volwassen vrouwen bezochten de cursussen.

Een keerpunt vormde de Nijverheidsonderwijswet van 1919 (of 1921, want de wet uit 1919 werd in 1921 van kracht) waarmee het beheer van het landbouwhuishoudonderwijs werd overgeheveld van het ministerie van landbouw naar dat van onderwijs. De protesten vanuit de landbouwwereld konden niet verhullen dat de verschillen met het stedelijk huishoudonderwijs gering waren. Als reactie hierop ijverden landbouwhuishoudleressen met succes voor de eigen identiteit. Er kwam een eigen onderwijsakte en een eigen inspectrice. Tegelijkertijd ging de discussie over het agrarisch karakter van het landbouwhuishoudonderwijs door. Na de Tweede Wereldoorlog werd de stormachtige groei tegelijk ook het naderende einde van het landbouwhuishoudonderwijs. Het aandeel boerenleerlingen liep terug en voor veel boerendochters was een toekomst in de landbouw niet meer vanzelfsprekend. De Mammoetwet van 1968 markeerde het definitieve einde van het boerinnenonderwijs.

Ondertussen waren landbouwhuishoudleressen ook activiteiten gaan ontplooiën buiten de scholen. Van der Burg besteedt onder meer aandacht aan hun betrokkenheid bij de oprichting van dorpshuizen, aan de oprichting van boerinnenorganisaties, de huishoudelijke voorlichting en het maatschappelijk werk ten plattelande. Helaas blijft dit verhaal steken in de jaren veertig en wordt de huishoudelijke voorlichting in streekverbeteringsgebieden (jaren vijftig en zestig)

niet meegenomen. Wel komt het werk van landbouwhuishoudleressen in ontwikkelingslanden aan bod. Waarom het woord 'ontwikkelingslanden' in de inleiding van hoofdstuk 7 voorzien wordt van de toevoeging 'zogenaamde' wordt niet duidelijk. Wordt hier gepoogd politiek correct te zijn?

Het slothoofdstuk van het boek begint met de constatering dat een geslachtsloze agrarische en plattelandsgeschiedenis voortaan als een dwaling van het verleden moet worden beschouwd. Het is de vraag of dit is vol te houden. Immers ook Van der Burg stelt vast dat het bedrijf voor alles ging en dat de belangen van de leden van het boerengezin ondergeschikt waren aan de bedrijfsbelangen. De verdienste van het boek is dat de landbouwmodernisering eens niet is beschreven van de productiekant maar dat de auteur oog heeft voor de onderlinge verhoudingen binnen het boerengezin. Haar boek eindigt met enkele aanzetten voor verder onderzoek, waaraan er ongetwijfeld nog verschillende kunnen worden toegevoegd.

Mari Smits

H. Daalder, *Gedreven en behoedzaam. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1940-1948* (Amsterdam: Balans, 2003, 528 blz., ISBN 90 5018 615 7).

Toen de oorlog in 1940 over Nederland kwam, was Drees voorzitter van de SDAP-fractie in de Tweede Kamer, de Haagse gemeenteraad en de Provinciale Staten van Zuid-Holland en vicevoorzitter van het partijbestuur. Daarmee was hij nog lang niet de dominante figuur, die hij na 1948 als minister-president zou worden. Toch was zijn politieke en bestuurlijke ervaring al van dien aard, dat hij in de verwarde periode na de Duitse inval in de sociaal-democratische familie veel gezag had. In het beraad tussen de illegaal opererende politieke partijen en later ook tussen allerhande verzetsorganisaties zou hij, naarmate leidende figuren wegvielen, uitgroeien tot een echte spits. Van tal van overlegorganen werd hij welhaast vanzelfsprekend voorzitter. Ook maakte hij in de laatste oorlogsmaanden nog deel uit van het college van vertrouwensmannen, dat in opdracht van de regering in ballingschap voorbereidingen moest treffen voor de eerste fase na de bevrijding.

Deze 'bezettingscarrière', met een jaar gijzeling in Buchenwald, bestemde Drees voor voor een belangrijke rol in de naoorlogse politiek. Onomstreden was hij niet, want van de naar de voorgrond strevende vernieuwingsbeweging had hij geen hoge pet op, laat staan dat hij dacht aan een prominente rol van het verzet na de bevrijding. Herstel van de democratie naar de grondwettelijke regels primeerde bij hem enerschikking van het partijenlandschap wees hij af, als dat verwatering van de socialistische idealen en vormen van politiek bedrijven zou betekenen. Als representant van de oude politieke partijen formeerde hij samen met de 'vernieuwer' Schermerhorn het eerste naoorlogse kabinet, waarin hij zelf minister van sociale zaken werd. Dat bleef hij in het kabinet-Beel (1946-1948).

Gedreven en behoedzaam zijn de kwalificaties die Daalder aan de Drees van de periode 1940-1948 meegeeft. Gedrevenheid toonde Drees in het uitdragen van zijn opvattingen. Coöperatie met de Duitse bezetter riep bij hem weezin op; voor de Nederlandse Unie had hij geen goed woord over. Aanspraken van delen van het verzet op een prominente plaats in de politiek na de oorlog bestreed hij te vuur en te zwaard. En vernieuwingsgezinden hield hij voor dat hij het socialistisch erfgoed nooit zou verkwanselen. Behoedzaam was Drees vooral in het politieke spel zelf. Hoewel hij er radicale socialistische denkbeelden op nahield, was hij in de praktijk allesbehalve een scherpstlijper. In een land van coalities, zo had hij al in de Haagse politiek